

SHAYA GERTNER, O LA LEGITIMITAT DELS RECORDS

VIATGE DE RETORN A GIRONA D'UN JUEU PERSEGUIT

Shaya Gertner va arribar amb la seva esposa, Zehava, al Museu d'Història dels Jueus, a Girona, el 7 de setembre de 2009. Em va explicar una història que, des d'un bon començament, no em va semblar pas extraordinària: la seva experiència de nen jueu perseguit i de viatger clandestí era similar a moltes altres que ja coneixem de temps. Però la seva presència a Girona, els noms i la memòria de les persones que esmentava i la manera com l'anava desgranant varen convertir la seva en una història única i digna de ser recollida i explicada.

SÍLVIA PLANAS > TEXT

Shaya Gertner tenia una dolença persistent, que havia marcat tota una vida que ja sumava 75 anys. Feia temps que vivia a Israel, amb la seva dona, Zehava. Abans, però, s'estaven al Canadà, el país que els va acollir després del dolor i de l'horror, i que els va permetre reconstruir la seva pròpia existència, sovint amb bocins de memòria d'uns (pocs) fets i d'uns (no gaires més) esdeveniments bons i acaroadors, arrabassats a la memòria de l'horror que hauria de planar durant molts anys pel damunt de generacions senceres. Manuel Rivas afirma que «reconèixer el dolor, des de sempre, és una exigència per curar les dolences»; Shaya Gertner va trigar temps, però al final, va reconèixer aquell dolor que l'acompanyava, i que era fet d'una memòria que ell mateix no considerava prou important per ser tinguda en compte, prou punyent per ser explicada. Tanmateix,

fou aquella memòria, aquells records, aquelles vivències, que el van empenyer a refer aquell «camí de vida», de retorn a la memòria, de recuperació del propi passat. Era, la seva, una memòria individual i personal, llunyana en el temps i en l'espai, i tanmateix, universal i estretament lligada a Girona.

«La meva memòria no és important», em deia aquell 7 de setembre de 2009, de visita al Museu d'Història dels Jueus. Zehava, la seva dona, li responia: «Digue'm, si no, per què som aquí!». Havien fet plegats un viatge que segurament era el segon més important de la seva vida, després d'aquell que, molts anys enrere, els havia alliberat de l'horror nazi i els havia conduït al Canadà. «Ella sí que té per explicar», em

deia Shaya. «Ella sí que és supervivent d'Auschwitz, ella té una memòria "autèntica", i el seu sí que és un testimoni indiscutible i absolutament útil per a la història de la humanitat. No com jo, que no hi vaig ser mai, a Auschwitz». Tot i així, Shaya em va explicar la seva història. Amb veu pausada i serena, tant com emocionada, va anar relatant allò que recordava nítidament i allò que li quedava esborrat pel núvol de la confusió, allò que sabia del cert que havia viscut, i allò que li semblava que podia haver succeït, allò que creia recordar de quan era un infant de catorze anys, i allò que formava part dels seus records més profunds i més importants.

Una memòria borrosa de Girona

Shaya no gosava afirmar que realment fos Girona la ciutat que buscava per poder posar un nom a l'espai urbà que recordava vagament. A final d'estiu del 2009, la parella va fer cap al barri vell, on

**«La meva memòria no és important»,
deia Gertner al Museu
d'Història dels Jueus**

>> Pati de l'hospici, oli de Domènec Fita, 1946.

varen descobrir que hi havia un museu dedicat a la història de les comunitats jueves medievals. Em varen explicar que feia només un mes que havien decidit de fer aquell viatge, d'Israel cap a Espanya i França, i que ho havien fet seguint un impuls, que era compartit, però que sobretot sentia Shaya. El seu fill, que tenia un càrrec important als arxius del Museu de l'Holocaust a Israel, l'havia convençut d'explicar-li la seva història, i també, de permetre-li utilitzar aquella història particular, «petita», com Shaya la definia, en la seva feina. Shaya es va fer pregar. Havia estat 60 anys sense parlar de tot allò, i se li feia una muntanya, tot plegat. Ara es veia empès a recórrer un camí de dolor, a fer passes difícils per recordar coses que potser hauria volgut oblidar per sempre, però que, malgrat tot, romanien allà, al subconscient. Davant del seu fill, es veia obligat a enfrontar-se a la seva memòria. Un cop es va decidir a parlar, ho va fer durant setanta-dues hores. Llavors, els records de Shaya varen sortir d'aquell seu espai íntim i personal, i varen iniciar un itinerari cap a la reconstrucció de la memòria i de la història d'Europa.

L'expedient Gertner

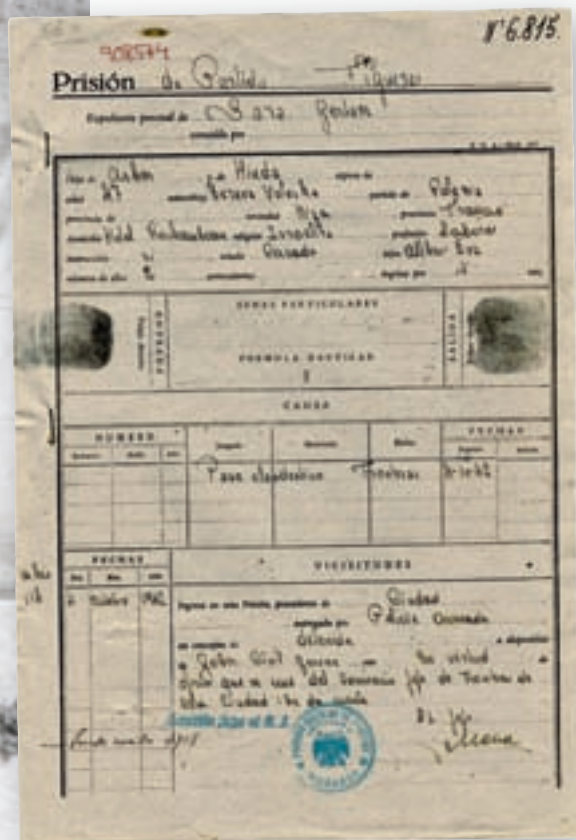
Shaya no buscava recuperar una memòria. No li calia, perquè no l'havia perduda mai. El que buscava era la confirmació d'un record, la pròpia acceptació d'un sentiment, que s'havia mantingut, entre nostàlgic i poruc, com una mena de fil conductor de la seva pròpia existència. Gairebé estava segur d'haver passat un temps de la seva vida a Girona, si bé no en recordava ni lloc, ni data exactes. Aquell grapat de dies, no gaires, ell els havia mantingut vius en la memòria. En trepitjar els carrers de la ciutat, els records varen tornar, encara confusos, encara difuminats, però prenent consistència, dibuixant, omplint espais del seu passat.

Elihahu, Asher o Shaya (diferents versions del nom hebreu *Elihahu*) havia nascut el 1928 a la ciutat de

Shaya guardava el record d'unes sales grans, d'uns sostres alts i d'unes finestres amples

Puchaczew (Polònia), on el seu pare, Chiel, exercia de rabí. Tenia una germana més gran, que es deia Eva. La mare es deia Sara. Poc després, davant l'avenç del nazisme a Europa, la família es va traslladar a Bèlgica. El 1940 l'ocupació nazi va obligar la família a buscar refugi a França. Es varen anar desplaçant cap al sud, la part lliure del país, i a Niça varen fixar la residència a l'hotel Rochambeau. Quan el novembre de 1942 els nazis varen ocupar la França lliure, aquell era un fet imminent i evident des d'uns mesos abans; per això, a principi d'octubre, varen comprendre que la seva única salvació era creuar la frontera i sortir de França. Varen passar a Espanya, per tal de buscar des d'aquest país pretesament (i precàriament) neutral, una oportunitat de creuar l'Atlàntic i arribar a Amèrica. Aquesta història es repeteix en centenars de famílies jueves que, desesperades, arribaren a les fronteres espanyoles aquells anys de persecució i d'horror, buscant un refugi i una oportunitat que no totes varen trobar. L'experiència dels Gertner no és ni més ni menys dura i/o important que

AJUNTAMENT DE GIRONA CROCI (FERRAN NAVARRO)

AHPE

>> Fitxa de registre de Sara Gertner, mare de Shaya, a la presó de Figueres, 1942. A l'esquerra, un grup de nois a l'hospici, 1942.

la d'altres famílies i persones, però hi ha un fet que els dona una dimensió diferent: ells han tornat sobre les seves passes i han reconstruït la seva memòria *in situ*, a Girona mateix.

Per salvar-se els calia, a més a més de molta sort, un visat de trànsit per Espanya, expedit per l'ambaixada espanyola al país d'origen, i un bitllet de vaixell que acredités que tenien possibilitats d'abandonar el país en un breu espai de temps, per adreçar-se al Canadà o als EUA. Tot plegat era molt difícil i molt costós. Tot i així, milers de persones en la seva mateixa situació ho varen intentar, i algunes se'n varen sortir. Però la gran majoria varen haver de passar la frontera clandestinament, perquè no varen aconseguir els papers. Segons Josep Calvet, entre 1940 i 1942 varen travessar clandestinament els Pirineus 400.000 persones; d'aquelles, 30.000 eren jueves, entre les quals la família Gertner.

El pas clandestí era una empresa extremament difícil, i amb molt poques possibilitats d'èxit. Per això, la majoria de persones varen ser detingudes, moltes varen ser repatriades a França, i des d'allà, si eren de condició jueva, directament transferides a Auschwitz o a altres camps d'extermini. Abans, però, eren recluses en centres i presons, on restaven fins que l'Administració espanyola procedia al tràmit burocràtic i militar de retornar-les oficialment a mans dels nazis. Els homes en edat militar solien ser internats al camp de Miranda de Ebro. Les dones, a la presó de Figueres o a la de Girona. Els infants estaven destinats a l'hospici de Girona.

Shaya guardava el record d'unes sales grans, d'uns sostres alts i d'unes finestres amples, un indret on un gra-

pat d'infants com ell havien compartit moments difícils i d'altres que, sortosament, no ho foren tant. Recordava, per exemple, el bon tracte que sempre havia rebut per part de les monges i els capellans que estaven al càrrec del centre. Mai, en cap ocasió, em digué, s'havia sentit maltractat o menyspreat per la seva condició de jueu. Això sí, però, el diumenge, calia anar a missa, i el dissabte, els feien passar el rosari. Tot plegat, en un ambient de postguerra, en una ciutat grisa i trista, en un entorn de por i de misèria. «Però no tanta, em deia, com la que va patir la gent a Auschwitz...»: altre cop, l'espectre del dubte en la legitimitat de la seva memòria...

En intentar estirar el fil d'aquells records, una trucada al director de la Casa de Cultura, Pep Torner, ens va

Els infants dels detinguts acabaren a l'hospici de Girona

AJUNTAMENT DE GIRONA CROU [FERRAN NAVARRO]

>> *Grup de noies i nois a Caldes (balneari Vichy Catalán), 1943.*

posar de seguida en la bona ruta. En Pep va acollir els Gertner i els va ensenyar totes les dependències de l'espai que dirigeix. Però en cap d'elles Shaya aconseguia trobar-hi aquella escletxa que li obrís la memòria. Finalment, van entrar a l'auditori (antiga capella de l'hospici). Shaya va demanar que li tanquessin els llums... i allà, en la foscor, la memòria li va fer un senyal. Va recordar les misses i el rosari, i també un pati força gran, on hi tocava força el sol i on jugava a pilota amb els altres nens. Un d'aquells nens era l'artista Domènec Fita. En Pep va fer lligar la madeixa de la memòria quan li va mostrar a Shaya el quadre d'aquest artista titulat, precisament, *Pati de l'Hospici*. L'emoció va ser, llavors, definitiva: Girona era la ciutat perduda en el record de Shaya Gertner. La resta va ser fàcil. A l'Arxiu Històric de Girona, amb una gestió eficient i ràpida, ens varen localitzar l'expedient número 275 del

Negociado de Fronteras (1942) on consta una llista de 10 persones amb nom, cognoms i nacionalitat. Aquí és on apareixen el nom de Chiel Gertner, a qui es descriu i cataloga com a «polaco», i el de Sara Gertner, «née Avigdor», també «polaca». Una carta del governador civil al director general de Seguridad, amb data 5 d'octubre de 1942, informa que els Gertner (Chiel, Sara, Alter-Shaya i Ewa), havien estat detinguts a Espolla, quan intentaven passar clandestinament «por la montaña y sin documentación». El cercle s'anava tancant. Una segona trucada a Erika Serna, directora de l'Arxiu Comarcal Alt Empordà, ens va garantir que anàvem per la via correcta: l'arxiu

conserva la fitxa d'ingrés a la presó de Figueres de la mare de Shaya. La data que hi consta és la del 4 d'octubre de 1942. La causa per la qual se l'empressona, «paso clandestino de frontera». A la fitxa, Sara és classificada com a «israelita».

Al cap de poc temps, la mare i els germans varen ser traslladats a Caldes de Malavella. Shaya recordava que havien anat a raure en un poblet on hi havia balnearis i banys curatius... no en recordava ni el nom ni gaire res més... Vàrem trucar a Pep Casas, director de l'arxiu de Caldes, que no ens va poder confirmar documentalment la presència de la família al poble, però que va acollir Shaya i Zehava amb amabilitat i cordialitat, i els va ensenyar els indrets on podia ser que els Gertner haguessin estat. A Shaya això el va emocionar més que no pas haver trobat documents... ell buscava retrobar-se amb la seva memòria, que havia esdevingut,

Shaya recordava un poblet amb balnearis: Caldes de Malavella

>> *La plaça de l'Hospital i l'hospici, Girona, 1932.*

amb el temps, un sentiment. Els documents, però, hi varen ajudar, perquè ens varen confirmar la veracitat d'uns records i varen donar un altre sentit als sentiments. Anna M. Garcia afirma encertadament que per a que una memòria tingui validesa, cal sempre contrastar-la amb la història. La recerca als arxius i el retorn físic a diferents indrets varen permetre aquesta contrastació. Shaya va poder dotar de temps i d'espais concrets la seva memòria, i així va poder fer, definitivament, la seva història.

El nom, l'única possibilitat de la memòria (Jacques Derrida)

El desenllaç de la història dels Gertner és similar al que tingueren moltes altres persones en aquella situació: amb l'ajuda de l'American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) i d'altres organitzacions internacionals com la Creu Roja, entre final de gener i principi de febrer de 1943, varen aconseguir reunir-se tots quatre a Madrid i sortir d'Espanya. Tanmateix, fou una empresa molt difícil. Hi ha documents que mostren que la primera intenció del govern espanyol era repatriar-los a França i fer-los a mans de la Gestapo. Finalment, gràcies a la intervenció de la Creu Roja polonesa, varen aconseguir el permís per anar a Madrid, buscar la documentació i sortir d'Espanya.

Aquesta història, repetida en tantes ocasions, és en cada cas pròpia i individual. Totes i cadascuna d'aquelles persones que la varen forjar amb les seves experiències tenen un nom que les identifica, les individualitza i les fa úniques i diferents. En la majoria de casos, els seus noms s'han conservat en la documentació. Cada cas, cada persona, cada nom, dibuixa una història i té una memòria que li és pròpia i individual. És a partir d'aquest nom que aquesta història pot ser reconstruïda, i només així serveix per a la reconstrucció de la història col·lectiva. Qui salva una vida, salva el món sencer, diu el Talmud. Qui salva una memòria, salva la memòria sencera, podria ser el símil.

El nom i la memòria de Shaya contenen i conformen una part de la història de la humanitat. Per això, tenen tota la importància del món. Shaya no es pensava pas tornar-hi mai més, a Girona, però la memòria el cridava, el record l'empenyia, el cor li ho deia: havia de tornar-ho a viure, havia de tornar-hi a ser, havia de poder-ho compartir amb la seva companya, Zehava. Ella, que sí

Gertner: «Nosaltres recordem i vivim. Aquesta és la nostra resposta a Hitler»

que havia patit Auschwitz, ella, que sí que tenia, segons les veus més «acreditades», una memòria molt més «legítima» d'aquell temps d'horror; es commovia amb cada paraula de Shaya, vivia plenament totes les seves emocions i tots els seus retrobaments, compartia cadascuna de les llàgrimes que lliscaven pel seu rostre, i li feia, en tot moment, costat. Amb la seva presència, Zehava donava legitimitat plena a aquella memòria, la reconeixia i volia que fos reconeguda, com a testimoni d'un temps brutal i d'una època trista, dura i difícil, però també com a testimoni de la salvació, del futur i de l'esperança.

En marxar, Zehava, que parlava en nom de tots dos, em va dir: «Aquest viatge ens ha servit i ens ha ajudat molt. Aquesta és la nostra història, i aquí l'hem retrobada. Nosaltres recordem i vivim. Aquesta és la nostra resposta a Hitler».

Sílvia Planas és historiadora i directora del Museu d'Història dels Jueus - Institut d'Estudis Nahmànides.

PER SABER-NE MÉS

AVNI, Haim. *Spain, the Jews and Franco*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia (1982).

CALVET I BELLERA, Josep. *Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial*, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, 37, Figueres, (2004).

GARCIA, Anna Maria. «Memòria i història», *Els Apunts de l'Arxiu Històric de Girona*, núm. 8, III (2009).

Nota: Vull agrair el material que em varen facilitar i la bona disposició que tingueren totes les persones amb les quals vaig contactar en el moment de fer la recerca: la Fina Blesa, en Pep Cases, en Pep Torner i l'Erika Serna. Igualment, agraeixo la col·laboració amable de Domènec Fita i l'ajuda que m'han proporcionat Fina Navarrete i David Iglèsies per a la localització de les fotografies.